जन्मतिथेः प्रागुक्तब्रह्मपुराणीयत्वात् पौर्णमास्यन्तमासादरः। गृह्यपरिशिष्टम् "उपाकर्म्म तथोत्सर्गः प्रसवाहोऽष्टकादयः। मानवृद्धौ पराः कार्य्या वर्जयित्वा तु पैतृकम्"। अत्राष्टकासाहचर्य्याज्जन्माष्टम्यां तथा दर्शनाच्च प्रसवाहो जन्मदिनम्। "द्वादश मासाः संवत्सरः क्वचित्त्रयोदश मासाः संवत्सरः" इति श्रुत्या वर्षे मासवृद्धिरूपा मानवृद्धिरुक्ता सैवात्र ग्राह्या न तु सौरे मासि तिथिद्वयलाभान्मानवृद्धिर्जीमूतवाहनोक्ता ग्राह्या तिथिद्वयलाभस्य मानवृद्धित्वे प्रमाणाभावात्। मानवृद्धावित्यत्र मासवृद्धाविति हेमाद्रिणा धृतम्। पैतृकं सपिण्डीकरणं मलमासमृतस्य प्रत्याब्दिकञ्च तयोर्मलमासेऽपि विधानात्। ज्योतिः पराशरोऽपि "उपाकर्म्म तथोत्सर्गः प्रसवाहोऽष्टकादयः। मासवृद्धौ पराः कार्य्या वर्जयित्वा तु पैतृकम्"। जन्मतिथेरुभयदिनलाभे तु देवीपुराणम् "युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया। रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र तिथियुग्मता। धन्वद्वये जन्मतिथिर्यदि स्यात् पूज्या तदा जन्मभसंयुतैव। असङ्गता भेन दिनद्वयेऽपि पूज्या परा या भवतीह यत्नात्"। भं नक्षत्रं परवचनं बृहद्राजमार्त्तण्डेऽपि। पूर्व्वाह्णे तिथिनक्षत्रलाभ एवेदं लक्ष्यते "नक्षत्रे खण्डिते येन प्राप्तः कालस्तु कर्म्मणः। नक्षत्रकर्म्माण्यत्रैव तिथिकर्म तथैव च" इति बृहस्पतिवचनात्। खण्डिते खण्डद्वययुक्ते येन नक्षत्रखण्डेन विहितकालः प्राप्तः। नक्षत्रद्वैधे तु बौधायनमार्कण्डेयौ "तन्नक्षत्रमहोरात्रं यस्मिन्नस्तं गतो रविः। यस्मिन्नुदेति सविता तन्नक्षत्रं दिनं स्मृतम्"। पूर्व्वार्द्धमहोरात्रसाध्योपवासनक्तैकभक्तेषु "तत्रैवोपवसेद्दक्षे यन्निशीथादधोभवेत्। उपवासे यदृक्षं स्यात् तद्धि नक्तैकभक्तयोः" इति स्कन्दपुराणात् निशीथादधइत्यनेन अर्द्धरात्रपूर्व्वकालत्वेन सूर्य्यास्तमयकालस्यापि लाभात्। "उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः। यत्र वा युज्यते राम! निशीथे शशिना सह" इति विष्णुधर्म्मोत्तराच्च। उपवासवन्नक्तव्रतादीनामहोरात्रसाध्यता अहोरात्रसाध्यभोजनद्वयस्यैकतरपरित्यागसहितकालविशेषनियामकत्वात्। यस्मिन्नुदेतीति तु दिवसकर्त्तव्यस्नानदानादाविति बोध्यम्। पितृकार्य्येऽपि शुक्लकृष्णपक्षाभ्यां व्यवस्थामाह बौधायनः "सा तिथिस्तच्च नक्षत्रं यस्मिन्नभ्युदितो रविः। वर्द्धमानस्य पक्षस्य हीने त्वस्तमयं प्रति"। हीने चन्द्रस्य हीनत्वात् कृष्णपक्षे, वर्द्धमानस्य चन्द्रस्य वर्द्धमानत्वेन शुक्लपक्षस्य। कालमाधवीयोऽप्येवम्। भोजराजः "योजन्ममासे क्षुरकर्मयात्रां कर्णस्य वेधं कुरुते च मोहात्। नूनं स रोगं धनपुत्रनाशं प्राप्नोति मूढोवधबन्धनानि। जातं दिनं दूषयते वशिष्ठश्चाष्टौ च गर्गोयवनोदशाहम्। जन्माख्यमासं किल भागुरिश्च चूडे विवाहे क्षुरकर्णवेधे"। एतद्विषयभेदस्तु राजमार्त्तण्डे "उक्तानि प्रतिषिद्धानि पुनः सम्भावितानि च। सापेक्षनिरपेक्षाणि श्रुतिवाक्यानि कोविदैः"। सापेक्षनिरपेक्षाणि समर्थासमर्थविषयकाणि। क्षुरेति क्षुरिकर्म्म। राजमार्त्तण्डे "देवकार्य्ये पितृश्राद्धे रवेरंशपरिक्षये क्षुरिकर्म्म न कुर्व्वीत जन्ममासेऽथ जन्मभे"। एवञ्च चूडे इति चूडाकरणे अधिकदोषाय। नार्य्यास्तु जन्ममासे विवाहमाह श्रीपतिव्यवहारसमुच्चये "स्नानं दानं तपोविद्या सर्वमङ्गल्यवर्द्धनम्। उद्वाहश्च कुमारीणां जन्ममासे प्रशस्यते"। एवं "जन्मोदये जन्मसु तारकासु मासेऽथ वा जन्मनि जन्मभे वा। व्रतेन विप्रो नबहुश्रुतोऽपि विद्याविशेषैः प्रथितः पृथिव्याम्" इति व्यासवचनेन जन्ममासे उपनयनविधानात्तदङ्गसशिखवपनेऽपि न दोषः। उदये लग्ने भे राशौ नबहुश्रुतोऽपि स्वल्पविद्योऽपि। अत्र जन्ममासकृत्याकृत्ये सौरादरो यात्रादिसाहचर्य्यात् व्यवहारोऽपि तथा। प्रतिमासे जन्मनक्षत्रकृत्यमाह विष्णुधर्म्मोत्तरम् "जन्मनक्षत्रगे सोमे शिरःस्नानेन यत्नतः। पूजा सोमस्य कर्त्तव्या नक्षत्रस्य तथात्मनः। श्राद्धं कुर्य्यात् प्रयत्नेन वह्निब्राह्मणपूजने। वाहनायुधरत्नाद्यं पूजनीयं प्रयत्नतः। सुराणामर्च्चनं कार्य्यं केशवस्य विशेषतः"।

जन्मद पु० जन्म ददाति दा—क। पितरि शब्दच०।

जन्मदिन न० जन्मनोदिनम्। जन्मदिवसे तच्च तिथिरूपं जन्मतिथिशब्दे उदा०।

जन्मन् न०जन—भावे मनिन्। १उत्पथौ, २आद्यक्षणसम्बन्धे, ३गर्भवासतोयोनिद्वारानिःसरणे ४न्यायाद्युक्ते अपूर्वदेहग्रहणे, अपूर्वदेहादिभिरात्मनः सम्बन्धे ज्योतिषोक्ते ५जन्मनक्षत्रे, तदवधिके ६दशमे ७जनविंशे च नक्षत्रे। तत्र मनुष्याणां जन्मप्रकारस्तु गर्भशब्दे २५४८ पृ० उक्तप्रायोऽपि अत्र विशेषः कश्चित् प्रदर्श्यते।

"ऋतौ विकाशा भवति योनिः कमलवत् सदा। गर्भाशयस्ततः शुक्रं धत्ते रक्तसमन्वितम्। अन्यत्र काले मुकुला